

TANÁROK, TELEPÜLÉSEK, RÉGIÓK

AMIKOR A COMPARATIVE EDUCATION SOCIETY IN EUROPE (az Európai Összehasonlító Pedagógiai Társaság) 17., Athénban tartott konferenciájának nyitó napján, 1996. októberében a plenáris ülés egyik előadója, az oxfordi *Colin Brock* bejelentette egy új tudományterület, az "oktatásföldrajz" (*geography of education*) megszületését, a teremben nem futott végig a meglepetés moraja. Az oktatás területi dimenzióinak vizsgálata nem most került először az érdeklődés előterébe, hanem folyamatosan ott van. Hogy ma mégis sokat gondolkodunk felőle (s hogy a CESE legutóbbi konferenciája épp e témakör: "Az oktatás és az európai tér kialakulása: központ-periféria, észak-dél, azonosság-másság" köré szerveződött), az persze nem véletlen. Hiszen a XX. század végének egyik uralkodó tendenciája, a globalizáció sem más, mint az emberiség egy újabb próbálkozása arra, hogy az eltérő régiók és kultúrák egymás mellett élésének és egymással való érintkezésének békésebb és elviselhetőbb megoldásait megtalálja.

A címben jelzett témában: azaz a mai magyar oktatási rendszerben tanító [tanárokkal/tanítókkal](#) kapcsolatban persze nem várhatunk megrendítő területi, helyi különbségeket, hiszen szakmai követelményrendszerében nem jelentősen különböző képzési háttérrel rendelkeznek, alkalmazásuk és bérezésük egységes, központilag szabályozott rendszerben történik, és a munkájukkal szemben megfogalmazódó szakmai és társadalmi elvárások sem különböznek lényegesen az ország különböző iskoláiban. Amikor az *Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központjában*, az MKM megbízásából 1996-ban empirikus kutatást indítottunk a tanári pálya és a pedagógusok életkörülményeinek megismerésére, nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy az életutak, szakmai profilok és vélekedések "földrajzi" háttérét is feltérképezzük. A kutatás elsődleges célja természetesen nem a területi különbségek feltárása volt, ám éppen a fenti megfontolásokból, vizsgálatunkban hangsúlyos szerepet szántunk az "oktatásföldrajzi" megközelítésnek. Részben arról kívántunk tájékozódni, hogy a mai tanárok szakmai életútjában milyen tipikus földrajzi mozgások mutathatók ki (s hogy az utóbbi évek romló munkaerőpiaci körülményei között változott-e ezeknek a mozgásoknak az iránya vagy a sebessége), részben pedig azt szerettük volna megtudni, hogy a tanárok élet- és munkakörülményeiben, szakmai meggyőződéseiben vannak-e kimutatható, jellegzetes területi különbségek. A munka során két területi bontásban vizsgáltuk adatainkat: [a település típusa, valamint földrajzi régiója](#) alapján.

Az empirikus adatfelvételt 1996 novembere és 1997 februárja között bonyolítottuk le [az ország 400 iskolájában](#). Kérdőbiztosaink 2411 tanárt kerestek meg egy 84 kérdésre kiterjedő kérdőívvel (a minta [két százalékos reprezentativitást](#) jelent).

Társadalmi háttér és térbeli mozgás

A tanári szakma hagyományosan rétegzettebb, mint más értelmiségi szakmák. Ez jórészt történeti fejlődéséből adódik, és ezért sok elemző a szakmával kapcsolatban szívesebben is beszél kétféle vagy [akár többféle testületről](#). Bár az iskolarendszerek kiterjedése, az oktatás demokratizálódása során a XX. század folyamán a két ősi "alapszakma": a néptanító és a szaktárgyi tanár, előképzettsége, szakmai viselkedése és életmódja szerint is közel került egymáshoz, különbségek mára is jócskán maradtak. Az iskolák különbségeiből következően – alap- vagy középfokú, általános vagy szakképzést nyújtó, városi vagy falusi, gazdagabb vagy

szegényebb vidéken lévő, alacsonyabb vagy magasabb társadalmi háttérrel rendelkező tanulói réteget vonzó, szakmai hagyományokkal rendelkező vagy nem rendelkező iskolák stb. – valójában maga a szakmai feladat is kicsit más és más, és e feladatok különböző személyes és szakmai háttér jellemzőkkel rendelkező tanárokat vonzanak. Az alábbiakban a fenti minta néhány jellemző különbségét mutatom be.

Vizsgálatunkban a társadalmi háttér jellemzésére a megkérdezett pedagógusok édesapjának legmagasabb végzettségét, illetve foglalkozását (ez a megkérdezett 18 éves korára vonatkozik) kérdeztük meg. A válaszolók alig több, mint egynegyedének az apja rendelkezett felsőfokú végzettséggel (13,3 % egyetemet, 13,3 % főiskolát végzett), csaknem felének pedig még középiskolai végzettsége sem volt (26,7 %-uk négy vagy hat elemi, illetve az általános iskola nyolcadik osztályát fejezte csak be, és 23,1 % szerzett szakmunkás bizonyítványt). A foglalkozások is hasonló arányt mutatnak: a megkérdezettek 46,5 %-nak apja fizikai munkás volt. Nemek szerint a származásban nem mutatható ki jelentősebb különbség, ám a különböző életkorú tanárok között már igen. A felsőfokú végzettségű apákkal rendelkezők aránya például a teljes minta 26,6 %-ával szemben a legfiatalabbak (20-29 évesek) körében 34,5 %, a 30-39 éveseknél 27,4, a 40-49 éveseknél 23,9, az 50-59 éveseknél pedig 24,9 %. Ez azonban feltehetőleg inkább a társadalom iskolázottsági szintjének általános növekedésével van összefüggésben, semmint a tanári pálya presztízsének növekedésével.

Iskolatípus szerint nem mutatható ki jellegzetes különbségek a mintába került tanárok társadalmi háttérében, s legmagasabb végzettségük alapján is csak enyhén szignifikáns az összefüggés (a tanítói végzettségük 21,8 %-ának az édesapja szerzett felsőfokú végzettséget, az általános iskolai tanári végzettségük 26,8, illetve a középiskolai tanári végzettségük 32 %-ával szemben). Területi bontásban vizsgálva viszont, mindkét változónk (településtípus, illetve régió) esetében szignifikáns eltérés mutatható ki a tanárok származásában.

Az apa végzettsége és a tanárok jelenlegi munkahelyének településtípusa, N (%)

Településtípus	Az apa végzettsége					
	Egyetem	Főiskola	Gimnázium vagy szakközépiskola	Szakmunkásképző	4, 6 elemi vagy 8 általános	Összesen
Főváros	98 (27,3)	61 (17,0)	89 (25,0)	61 (17,0)	50 (13,9)	359 (15,8)
Megyei jogú város	81 (14,7)	80 (14,5)	144 (26,0)	125 (22,6)	123 (22,2)	553 (24,4)
Egyéb város	56 (7,7)	85 (11,6)	166 (22,7)	193 (26,4)	230 (31,5)	730 (32,2)
Falu	62 (10,0)	70 (11,2)	134 (21,5)	151 (24,2)	206 (33,1)	623 (27,5)
Összesen	297 (13,1)	296 (13,1)	533 (23,5)	530 (23,4)	609 (26,9)	2265 (100)

Az apa végzettsége és az iskola földrajzi régiója, N (%)

Településtípus	Az apa végzettsége					
	Egyetem	Főiskola	Gimnázium	Szakmunkásképző	4, 6	Összesen

			vagy szakközépiskola		elemi vagy 8 általános	
Budapest	104 (27,5)	65 (17,2)	94 (24,9)	61 (16,1)	54 (14,3)	378 (16,1)
Pest megye	28 (14,0)	21 (10,5)	54 (27,0)	39 (19,5)	58 (29,0)	200 (8,5)
Észak- Magyarország	28 (9,7)	41 (14,1)	64 (22,1)	80 (27,6)	77 (26,6)	290 (12,3)
Észak- Dunántúl	37 (10,4)	49 (13,8)	90 (25,3)	96 (27,0)	83 (23,4)	355 (15,3)
Dél-Dunántúl	55 (12,9)	54 (12,7)	107 (25,2)	97 (22,8)	112 (26,4)	425 (18,3)
Kelet- Magyarország	29 (7,3)	45 (11,4)	84 (21,3)	96 (24,3)	141 (35,7)	395 (17,0)
Dél-Alföld	30 (10,3)	34 (11,7)	59 (20,3)	69 (23,7)	99 (34,0)	291 (12,5)
Összesen	309 (13,3)	304 (13,1)	550 (23,7)	539 (23,2)	621 (26,7)	2323 (100)

A nagyobb városokban tanító tanárok között szignifikánsan nagyobb azok aránya, akiknek az apja felsőfokú végzettséget szerzett (a budapesti tanárok 44,3 %-a, illetve a megyei jogú városokban tanítók 29,2 %-a). Az "egyéb városok" és a "községek" kategóriái viszont – legalábbis az apa legmagasabb végzettségét illetően – nem hozzák az elvárt különbségeket (az előbbieket esetében 19,3, az utóbbiakéban 21,2 % ez az arány). Az apák legmagasabb végzettsége alapján a földrajzi régiókat három nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az egyik maga a főváros, ahol a felsőfokú végzettségű apák gyermekei a mintából kiemelkedően magas arányban (43,9 %) találhatóak meg, a középfokú végzettséggel sem rendelkezők aránya viszont alacsony: 30,9 %. Négy régióban (Pest megye, Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Dunántúl) a tanárok nagyjából egynegyedének az apja szerzett felsőfokú végzettséget, nagyjából felének pedig középfokú végzettsége sincs. Kelet-Magyarországon és a Dél-Alföldön viszont az apák körülbelül egyötöde (17,7 %, illetve 22 %) rendelkezett felsőfokú diplomával, és körülbelül háromötöde (60 %, illetve 57,7 %) nem érettségizett.

Azt a gyanúkat, hogy ezek – legalább részben – "hozott" különbségek, az adatok többé-kevésbé igazolták. Amikor azonban a tanárok társadalmi származási adatait a születési hely alapján pontosabban megvizsgáltuk, meglepő összefüggésekre bukkantunk. Míg a fővárosban születettek társadalmi háttérjellemzői nagyjából megegyeznek a ma a fővárosban dolgozókéval (a felsőfokú végzettségű apák aránya például a körükben 44,1 %), a többi településtípusok esetében jellegzetesebb különbségek mutatkoznak. A városokban – mind a megyei jogú nagyobb, mind a kisvárosokban – születettek társadalmi státusa magasabb, mint a jelenleg e városokban tanítóké. (A felsőfokú végzettséggel rendelkező apák aránya a megyei jogú városokban születettek körében 32,5 %, az egyéb városokból származókénál pedig 22,4 %). A falvakban viszont éppen fordított a helyzet: az ott születettek csupán 16 %-ának az édesapja felsőfokú végzettségű. A vidéki városok "vesztesége" a falvak "nyereségéként" jelentkezik.

Érdekesek a régiók szerinti összevetések is. A születési hely szerinti társadalmi származási adatok öt régióban nagyjából megegyeznek a jelenleg is ott tanítókéval (a felsőfokú végzettségű apák aránya a fővárosban születettek között 43,9, az Észak-Magyarországon

születettek körében 24, az észak-dunántúliaknál 25,8, a dél-dunántúliaknál 25, a dél-alföldiek esetében pedig 23 %). A Kelet-Magyarországon születettek társadalmi háttere viszont jelentősen magasabb, mint a ma ott tanítóké (az ott születettek 23 %-ának édesapja rendelkezett felsőfokú végzettséggel). Pest megyében éppen fordított a helyzet: a ma ott tanítókhoz képest az onnan elszármazók alacsonyabb társadalmi háttérrel rendelkeznek (az ott születettek tanárok közül csupán 18,6 %-nak az édesapja szerzett felsőfokú végzettséget). Azaz: a születési hely alapján megrajzolható társadalmi háttér-térkép hármasság tagoltsága eltérő a jelenlegi munkahely szerintitől.

A különböző típusú települések megtartó ereje, N (%)

A tanárok születési helye	A jelenlegi munkahely településtípusa				
	Főváros	Megyei jogú város	Egyéb város	Falu	Összesen
Főváros	192 (62,3)	22 (7,1)	30 (9,7)	64 (20,8)	308 (13,4)
Megyei jogú város	45 (8,8)	222 (43,1)	109 (21,2)	138 (26,9)	513 (22,4)
Egyéb város	82 (9,4)	160 (18,3)	383 (43,8)	250 (28,6)	875 (38,2)
Falu	35 (6,6)	139 (26,1)	194 (36,5)	164 (30,8)	532 (23,2)
Nem magyarországi települ	9 (14,1)	19 (29,7)	22 (34,4)	14 (21,9)	64 (2,8)
Összesen	363 (15,8)	561 (24,5)	738 (32,2)	630 (27,5)	2292 (100)

Az egyes régiók megtartó ereje, N (%)

A tanárok születési régiója	A jelenlegi munkahely régiója							Összesen
	Budapest	Pest megye	Észak-Magyarország	Észak-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Kelet-Magyarország	Dél-Alföld	
Budapest	203 (63,6)	58 (18,2)	9(2,8)	13(4,1)	19(6,0)	4(1,2)	13(4,1)	319 (13,4)
Pest megye	28 (29,8)	55 (58,5)	1(1,1)	1(1,1)	3(3,2)	1(1,1)	5(5,3)	94(3,9)
Észak-Magyarország	38 (10,6)	24(6,7)	235 (65,8)	14(3,9)	8(2,2)	24(6,7)	14(3,9)	357(15)
Észak-Dunántúl	31(8,1)	16(4,2)	4(1,0)	283 (73,5)	41 (10,6)	24(6,7)	14(3,9)	385 (16,1)
Dél-Dunántúl	20(5,4)	5(1,3)	0	16(4,3)	324 (86,9)	5(1,3)	3(0,8)	373 (15,6)
Kelet-Magyarország	15(4,6)	14(4,3)	23(7,1)	9(2,8)	8(2,5)	240 (73,8)	16(4,9)	325 (13,6)
Dél-Alföld	32(7,2)	20(4,5)	12(2,7)	16(3,6)	25(5,6)	12(2,7)	326 (73,6)	443 (18,6)
Nem magyarországi település	16 (18,0)	12 (13,5)	9(10,1)	12 (13,5)	12 (13,5)	13(14,6)	15 (16,9)	89(3,7)
Összesen	383	204	293 (12,3)	364	440	302 (12,7)	399	2385

	(16,1)	(8,6)		(15,3)	(18,4)		(16,7)	(100)
--	--------	-------	--	--------	--------	--	--------	-------

Miközben a falvak a magasabb társadalmi származású tanárok vonzásában sikeresnek bizonyulnak, összességében éppen ez a legkisebb "megtartó erővel" rendelkező településtípus. Ugyanakkor a városokban születettek ma a saját településtípusuk után a legnagyobb arányban falvakban találhatók. Az adatokból követhetetlen személyes okokon túl gyanítható, hogy ebben a megyék, régiók közti mozgásnak is szerepe van (például a pest megyei – feltehetőleg jórészt falvakban megjelenő – "társadalmi nyereségek" bizonyára többnyire a főváros közelségének köszönhetőek). "Megtartó" erejét tekintve a dél-dunántúli régió tűnik ki magas, a fővárosi és a főváros környéki, valamint az észak-magyarországi térség pedig alacsonyabb arányával. A kelet-magyarországi régió viszonylag magas "megtartó ereje" láttán különösen figyelemre méltónak kell tartanunk azt a veszteséget, amit a nem első generációs értelmiségi tanárok elvesztése jelent.

Szakmai pályák és életutak

Bár a földrajzi mozgás "végeredményét" megelőlegeztük, talán nem érdektelen az ehhez vezető életutak néhány tipikus állomását végigkísérnünk. A szakmai pálya első állomása – többnyire – a végzettség megszerzése. Mintánkban ez az esetek 75,3 %-ára (1787) igaz, a többiek első diplomájukat levelező vagy esti tagozaton szerezték, feltehetőleg munka mellett. Az első diplomájukat nappali tagozaton megszerzettek aránya a középiskolai tanári végzettségűek között a legmagasabb (88,6 %), míg az általános iskolai tanároknál ez az arány 73,5 %, a tanítóknál pedig 69,1 %. A diploma jellegét illetően a régiók között nincs szignifikáns különbség, ám a településtípusok között van. A megyei jogú városokban a legmagasabb az első diplomájukat nappali tagozaton megszerzett tanárok aránya: 83,3 %, a fővárosban ez az arány 77,2, az egyéb városokban 73,7, a falvakban pedig 68,4 %.

A végzés helyét illetően a gyakoriság alapján alakítottuk ki kategóriáinkat. A megkérdezettek csaknem egyötödét a főváros képző intézményei bocsátották ki, s összesen több, mint fele részben (52,7 %-ban) a négy nagy egyetemi városból kerültek ki (nem feltétlenül egyetemi végzettséggel, persze). Csaknem egyötödük a négy vidéki tanárképző főiskolával rendelkező vidéki városban (Nyíregyháza, Eger, Szombathely, Kaposvár) végzett, 2,3 %-uk pedig külföldi végzettségű. (Ők többnyire a környező országokból érkeztek.)

A földrajzi mozgások leírására négy fő csomópontot választottunk: a születés, az első végzés (tagozattól függetlenül) megszerzése, az első munkahely, valamint a jelenlegi [munkahely helyének adatait](#).

A négy nagy egyetemi város regionális befogadó, illetve megtartó erejét néhány átfogó adattal kísérlem meg leírni. Ezek szerint a Budapesten végzett budapesti születésűek 83,5 %-ának első munkahelye is Budapesten volt, és 79,9 %-uk ma is ott dolgozik. A Debrecenben végzett kelet-magyarországi születésűek 80,3 %-a helyezkedett el a régióban, s ma 73,8 %-uk dolgozik ott. A Pécsen végzett dél-dunántúliak 94,7 %-ának első munkahelye a régióban volt, és mára 96,2 %-uk maradt. A Szegeden végzett dél-alföldiek 85,9 %-a helyezkedett el a régióban, s ma 87,6 %-uk dolgozik ott.

A születési hely, az első és a mai munkahely közti mozgás alapján a hét régiót a következő sorrend jellemzi (ne felejtsük el, hogy a minta 27,8 %-ának az első és a mai munkahelye egybeesik!): a dél-dunántúli születésűek 96,6 %-ának első és mai munkahelye is a régióban

volt. Észak-Dunántúlon ez az arány: 90,9 %; Kelet-Magyarországon: 90,4 %; Dél-Alföldön 85,7 %; Észak-Magyarországon: 85,5 %; Budapesten: 85,3 %; Pest megyében: 80 %. Azaz minél több esemény (végzés, első munkahely) kötötte a mintába került tanárokat a születési helyükhöz és annak környezetéhez, annál biztosabban találjuk ma őket abban a régióban. Különösen erős a kötés a két dunántúli és a kelet-magyarországi részeken, míg az ország közepe táján gyakoribbak a régióváltások. Az erősen megtartó régiók közül a kelet-magyarországi viszont jellegzetes eltérést mutat nemcsak abban a tekintetben, hogy a nem első generációs értelmiségi tanárokat inkább elveszti, mintsem oda vonzza, hanem abban is, hogy a térség egyetemi városában végzettekre is ugyanez a tendencia érvényesül.

A szakmai pályán való mozgás persze nemcsak földrajzi mozgást jelenthet. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk néhány tipikus változás adatait. A megkérdezett tanárok 28,5 %-a (701) több végzettséget is szerzett. A munkahelyi mozgások között a leggyakoribb a munkahely típusának a változtatása volt (különböző iskolatípusokba kerülés, nem iskolai munkahelyek választása), ez a megkérdezettek 47,9 %-ánál fordult elő. Településtípust a válaszolók 38,4 %-a, megyét 23,8 %-a, régiót pedig 19,2 %-a változtatott. A vizsgált változások között a legkevésbé gyakori a beosztás változása, azaz az átmenetileg magasabb (igazgatói, helyettesi) munkakörbe kerülés volt (az esetek 18 %-ában). A teljes minta csupán alig valamivel több, mint egyharmadának (844 tanárnak – 35 %) eddigi pályáján nem fordult elő semmi ilyen típusú változás. Ez az arány a huszonévesek esetében a legmagasabb: 59,5 %, és az életkor növekedésével csökken (a harmincasoknál: 32; a negyveneseknél: 18,9; az ötveneseknél pedig 12,7 %).

Ha az összes munkahelyi mozgást nézzük, az esetek 53 %-ában nem jelentett településtípus váltást, 28 %-ukban "felfelé" mozgásról van szó (faluból városba, kisvárosból nagyvárosba költözésről), az esetek 19 %-ában viszont a településtípusok között "lefelé" mozogtak a munkahelyet változtatók. Bár a munkahelyek száma, és a jelenlegi munkahely típusa között statisztikailag szignifikáns különbség nem mutatkozik, az mégis figyelemre méltónak látszik, hogy minél "magasabb" településtípusban tanít ma valaki, annál kevésbé jellemző rá, hogy nem váltott munkahelyet (a falusi tanárok 33,4 %-ával szemben a kisvárosiak 27,7 %-ának, a megyei jogú városokban tanítók 25,6 %-ának, a budapestiek közül pedig 22,4 %-nak volt csupán egyetlen munkahelye), és annál inkább jellemző rá, hogy négy vagy annál is több munkahelye volt (a falusiak 19,5; a kisvárosiak 20,5; a megyei jogú városiak 24,0; a budapestiek 27,6 %-a). Ez nyilvánvalóan abból is adódik, hogy a munkahelyi mozgások csaknem fele (47 %) ugyanazon a településtípuson belül történik – feltehetőleg többségében ugyanazon településen belül –, és a munkahelyi kínálat a kisebb településeken korlátozottabb.

A "földrajzi mozgások" oka persze feltehetőleg többnyire inkább személyes természetű. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a régió "megtartó ereje" különbözik-e aszerint, hogy a megkérdezett házas/együttélő-e vagy sem. A régióban maradás – az esetek többségében – hasonló arányban jellemzi a nem házas/élettársal élőket, mint a házасokat, kivételt csak Budapest és környéke (Pest megye) jelent. A Budapesten születetteknek jóval kisebb esélyük van arra, hogy ma is ott dolgozzanak, ha házасok, mintha nem lennének házасok; míg a Pest megyében született, házastársi/élettársi viszonyban élők jóval nagyobb eséllyel találhatóak ma is a megyében, mint a nem házас földijeik.

Az adott régióban született, és ma is ott dolgozó tanárok aránya, családi állapotuk szerint (%)

Régió	Családi állapot	
	Nem házас vagy	Házас vagy

Főváros	47(19,3)	57 (23,5)	42(17,3)	28(11,5)	4(1,6)	31 (12,8)	34 (14,0)
Megyei jogú város	124 (30,1)	103 (25,0)	47(11,4)	42(10,2)	13(3,2)	48 (11,7)	35(8,5)
Egyéb város	178 (31,0)	99 (17,2)	65(11,3)	56(9,7)	56(9,7)	54(9,4)	67 (11,7)
Falu	113 (22,8)	77 (15,5)	56(11,3)	60(12,1)	72(14,5)	47(9,5)	71 (14,3)
Összesen	462 (26,8)	336 (19,5)	210 (12,2)	186(10,8)	145(8,4)	180 (10,4)	207 (12,0)

A különböző településeken tanító tanárok között a házastársak végzettségével és foglalkozásával mért társadalmi különbségek meglehetősen nagyok. A minta egészének egytizedével szemben a falun tanítók egyötödének a házastársa nem érettségizett, s a körükben magasabb a mezőgazdasági vagy ipari munkát végzők aránya is. A nagyvárosokban tanítók házastársai között nagyobb arányban találunk felsőfokú végzettséggel rendelkezőket, mint a kisebb városokban, a legkevesebb diplomás pedig a falun dolgozók házastársa között van. Érdekes még, hogy viszont pedagógus házastárs inkább a vidéki városokban dolgozó tanárookra jellemző, a fővárosban vagy a falvakban tanítókéra kevésbé.

Életmód, életkörülmények

A vizsgálatban megkíséreltük a tanárok bérére, egyéb iskolai és iskolán kívüli jövedelmére vonatkozó adatokat teljes körűen feltárni. Kérdéseink arra is kiterjedtek, hogy ez a jövedelem hogyan aránylik a megkérdezettel egy háztartásban élők (a "család") jövedelméhez. Az előző havi (bruttó) bérüket firtató kérdésre értékelhető választ adó tanárok (2280) átlagbére 39.237 Ft volt. A bérek nagysága szignifikáns összefüggésben van a tanárok életkorával és végzettségével, s ebből kifolyólag az iskolatípussal is. Feltehetőleg ennek következménye, hogy a településtípusok szerint is szignifikáns az összefüggés. 1995-ben az erről nyilatkozók (1900) átlagosan 467.684 forintot kerestek, ám az éves jövedelem a fentiekén kívül a megkérdezettek nemével is szignifikáns összefüggést mutat (a férfiak átlagos éves jövedelme 527.071 Ft, míg a nőké 447.451 Ft volt), ebből azonban az e kérdésben erősen megfogyatkozott elemszám miatt megbízható következtetéseket nehéz lenne levonnunk.

A tanárok átlagos havibére és éves jövedelme az iskola településtípusa szerint N (%)

Településtípus	Átlagos havibér (Ft)	Szórás	Átlagos éves jövedelem (Ft)	Szórás
Főváros	39496	13206	504590	253617
Megyei jogú város	40672	11005	486539	180078
Egyéb város	39631	10220	458320	163541
Falu	36989	9367	438950	232541
Összesen	39130	10791	465961	204321

Különböző jövedelemforrások előfordulása, N (%)

Jövedelemforrás	Azzal rendelkezők (%)	Összes válaszoló
Túlóra	1976 (82,8)	2386

Bérpótlék	1798 (75,5)	2382
Egyéb iskolán belüli jövedelem	339 (14,3)	2377
Iskolán kívüli jövedelem	499 (21,1)	2365
Egyéni vállalkozói igazolvány van	185 (7,8)	2381
Társas vállalkozás tagja	121 (5,1)	2364

Az egyéb jövedelemforrások között leggyakrabban előforduló túlóra csak az iskola típusával van szignifikáns összefüggésben: az általános iskolában a tanárok több, mint egyötöde nem kap (20,6 %), míg a szakközépiskolákban ez az arány csupán 8,9 %. A tanárok háromnegyedét érintő bérpótlékban viszont a településtípusok szerint szignifikánsan eltérő mértékben részesülnek a mintánkba került tanárok. A fővárosban 29 %-uk, a megyei jogú városokban 28,5 %-uk, az egyéb városokban 25,4 %-uk, a falvakban viszont csupán 17,4 %-uk. A bérpótlék elosztása korosztályok szerint is jellegzetes eltérést mutat: a legfiatalabbak (30 év alattiak) és a legidősebbek (60 év feletti) kevésbé részesülnek abból. Az egyéb iskolán belüli jövedelmek megszerzése inkább a nőkre jellemző, míg a férfiak inkább váltanak ki egyéni vállalkozói igazolványt, és az egyéb külső jövedelmek megszerzése is inkább csak rájuk jellemző.

A tanárok éves jövedelme átlagosan a családi jövedelem 55,1 %-át teszi ki, de a szórás meglehetősen nagy (25,6 %). A különböző települési típusok között e téren csekély különbség mutatkozik, a családi jövedelemhez való tanári hozzájárulás mértéke inkább a tanárok neme és kora szerint mutat jellegzetes eltérést: a férfiak és az idősebb korosztályok hozzájárulása magasabb. Még egy figyelemre méltó összefüggésre érdemes felfigyelnünk: a hozzájárulás mértéke szignifikáns összefüggésben van a házastársak foglalkozásával és végzettségével is: az egyetemi végzettségű házastársakkal rendelkező tanároknak körülbelül fele a családi jövedelem felénél kevesebbet keres, míg a középiskolai végzettségű házastárssal rendelkező tanárok csupán 29,3 %-a van ugyanúgy. (A meglehetősen kiegyenlített tanári jövedelmek mellett az alacsonyabb hozzájárulás nyilvánvalóan magasabb családi jövedelmeket takar.) A házastárs foglalkozását tekintve még megdöbbentőbb adattal találkozunk: a pedagógus házastárssal rendelkezőknek csupán 28,5 %-a tartozik ebbe a csoportba (a más értelmiségi házastárssal rendelkezők 77,4 %-ával szemben), és csupán az inaktív vagy nyugdíjas házastárssal rendelkezőket "előzik meg" e téren (14,8 %). *Vagyis a tanárok jövedelmi viszonyait leginkább az határozza meg, hogy kivel kötnek házasságot.*

A családi "vagyon" megoszlása is mutat területi jellegzetességeket: a lakások átlagos nagysága például a nagyobb településtípusoktól lefelé haladva egyenletesen növekszik. A fővárosban 71,9; a megyei jogú városokban 78; az egyéb városokban 85,2; a falvakban pedig 90,0 m² a tanári lakások átlagos alapterülete. Hasonló sorrendet kaptunk, amikor azt vizsgáltuk, ki (kinek a családja) rendelkezik gépkocsival. A fővárosban 60,9; a megyei jogú városokban 69,9; az egyéb városokban 70,3; a falvakban pedig 72 % azon családoknak aránya, ahol egy vagy több (túlnyomórészt egy) gépkocsi van. (Ne felejtjük el persze, hogy a családosos aránya is hasonló eltéréseket mutat!)

A szabadidős tevékenységeket tudakoló kérdésekre adott válaszokból kitűnik, az, hogy ki mivel tölti az idejét, mindennél inkább az életkorától függ. A fiatalabbak gyakrabban járnak el otthonról barátaikhoz, vendéglőbe, hangversenyre, szívesebben üznek olyan társas tevékenységeket, mint például a kártyázás, és szívesebben foglalatoskodnak művészi tevékenységekkel is, mint az idősebbek. Két kulturális tevékenység (az olvasás és a moziba,

színházba járás) gyakorisága jellegzetesen különbözik aszerint, hogy a megkérdezett milyen iskolatípusban tanít (azaz a szakmai iskolákban tanítókat kevésbé jellemzi). Településtípus szerinti különbségeket olyan tevékenységek gyakorlásában, illetve nem gyakorlásában találtunk, amelyek intézményhez kötöttek: a megkérdezett tanárok hangversenyre, múzeumba, moziba, színházba és uszodába a településnagyság csökkenésével egyenesen csökkenő arányban járnak. Két szabadidős tevékenységgel (az úszással és a hangversenyre járással) kapcsolatban enyhén szignifikáns regionális különbségek is kimutathatók: mindkettőben Budapesten kiemelkedően magas, az észak-magyarországi régióban pedig kiemelkedően alacsony azok aránya, akik ezeket a tevékenységeket végezni szokták szabad idejükben.

Vélemények, értékek

Megkérdeztük a tanároktól, hogy szerintük milyen tulajdonságokkal kell a jó pedagógusoknak rendelkezniük. A szükségesnek tartott tulajdonságok sorrendje településtípusok szerint nem tér el jelentősen (életkor és iskolatípus szerint sem). Ezen belül persze vannak figyelemre méltó különbségek is. Érdekesnek tűnik például, hogy két tényező választása jellegzetesen a településtípusok hierarchiája mentén oszlik meg: a humorérzék – amit a fővárosi tanárok csaknem kilenc ponttal magasabbra értékelnek, mint falusi kollégáik –, továbbá a megfelelő összeköttetések, amit minden településtípusban a legkevésbé tartottak szükségesnek a pedagógus foglalkozásának gyakorlásában, ám a falusi tanárok jelentősen többre értékelték, mint fővárosi kollégáik. Érdeemes még felhívni a figyelmet arra, hogy a hagyományos tanárképhez kötődő "tekintélyt" a tanárok milyen egyértelműen és egyöntetűen sorolták a kevésbé fontos tulajdonságok közé (itt az intézménytípusok között mutatható ki némi különbség: a gimnáziumi tanárok kicsit magasabbra értékelték azt). A legfontosabb tulajdonságként a megkérdezettek – egybehangzóan a szakma körében a világ bármely iskolarendszerében készült véleménykutatások megállapításaival – a *gyermekszeretetet* jelölték meg.

Milyen a jó pedagógus?

Tulajdonságok	Azok aránya, akik inkább szükségesnek tartják (%)				
	Összes	Főváros	Megyei jogú város	Egyéb város	Község
Gyermekszeretet	98,5	99,2	98,4	98,9	97,9
Határozottság	96,8	98,7	97,7	95,7	96,7
Önismeret	95,8	96,8	97	94,9	94,5
Együttműködési készség	95,3	97,3	97,2	93,5	95,2
Tűrőképesség	95	95,2	95,1	94,9	95,4
Szilárd értékrend	94,6	94,6	96,3	93,5	94,1
Humorérzék	91,3	96,8	92,2	90,7	88
Jó fellépés	91,2	89,8	93,3	91,7	90,2
Saját pedagógiai koncepció	88,9	87,1	91,7	88,2	87,9
Kiemelkedő szaktudás	87,4	84,4	90,3	88,2	86,2
Tekintély	87,2	87,6	88,2	87,3	86
Közmegbecsülés	75,8	72,6	77,6	75,1	76,9
Érdekérvényesítési	47,3	45	49	45	49

készség					
Menedzseri képességek	31,3	27,2	33,7	28,9	33,2
Megfelelő összeköttetések	18,4	13,7	16,8	19,5	21,3

Arra a kérdésre, hogy iskolai munkájukban mit éreznek a leginkább feladatuknak, a tanárok a felkínált lehetőségeket [az alábbiak szerint pontozták](#).

Mi a pedagógus feladata? (Ötfokú skálán)

Feladatok	Átlagos pontszám				
	Összes	Főváros	Megyei jogú város	Egyéb város	Község
Tudásvágy felébresztése	4,76	4,7	4,72	4,79	4,82
Személyiség fejlesztése	4,71	4,64	4,69	4,76	4,75
Erkölcsei nevelés	4,63	4,59	4,62	4,64	4,67
Intelligencia fejlesztése	4,59	4,52	4,58	4,61	4,64
Elméleti tudás növelése	4,43	4,24	4,4	4,52	4,47
Sokoldalú nevelés	4,39	4,35	4,33	4,4	4,52
Világ megértésének segítése	4,37	4,33	4,35	4,39	4,41
Felkészítés a felnőtt életre	4,13	3,98	4,1	4,23	4,14
Edzés az élet nehézségeire	4,06	3,93	4	4,11	4,17
Alapkészségek fejlesztése	4,03	3,78	3,75	4,03	4,49
Szocializáció	3,94	4,03	3,81	3,98	3,99
Állampolgári nevelés	3,85	3,6	3,78	3,93	3,97
Művészeti nevelés	3,75	3,62	3,64	3,77	3,97
Szabadidős tevékenység	3,73	3,66	3,54	3,79	3,92
Testi fejlődés segítése	3,69	3,42	3,39	3,81	4,05

A választások faktorelemzéséből három jellegzetes tanári típus rajzolódik ki meglehetősen határozottsággal: a "nevelő", a "fejlesztő" és az "oktató" típusa. Eloszlásuk csak az iskolatípussal, illetve a tanárok nemével mutat jellegzetes összefüggést, és ott is csupán a "nevelők" és a "fejlesztők" esetében: mindkettő az általános iskolákban tipikusabb (62,0, illetve 28,8 %-os arányban), és természetesen a nők között (ami persze részben az iskolatípusból is következik).

Arról is megkérdeztük a tanárokat, hogy iskolai munkájukban a különböző feltételekkel mennyire elégedettek.

Mivel elégedettek a tanárok és mivel nem?

Mennyire elégedett?	Átlagos pontszám (1-5)				
	Összes	Főváros	Megyei jogú város	Egyéb város	Község
Kollégák szakmai segítőkészsége	3,9	3,94	3,92	3,9	3,88
Szülőkkel való kapcsolattartás	3,72	3,7	3,69	3,77	3,72
Iskola általános oktatási színvonala	3,71	3,66	3,77	3,7	3,73
Tantestületi szellem	3,63	3,73	3,66	3,57	3,63
Továbbképzési lehetőségek	3,3	3,76	3,13	3,24	3,29
Iskola megbecsültsége a szülők körében	3,29	3,45	3,4	3,33	-
Oktatás tárgyi feltételei	3,17	3,22	3,15	3,19	3,11
Tanulók érdeklődése, szorgalma	3,07	3,24	3,1	3,05	3,05
Tanulók fegyelmezettsége	3,06	3,15	3,05	3,05	3,11
Iskola megbecsültsége a fenntartó által	2,91	2,93	2,79	2,97	2,97
Erkölcsei megbecsültség	2,55	2,7	2,41	2,65	2,49
Anyagi megbecsültség	2,01	2,05	1,88	2,1	2

A vélemények itt sem különböznek egymástól drasztikusan. Elmondható, hogy a megkérdezett tanárok általában a *saját anyagi és erkölcsi megbecsültségükkel a legelégedetlenebbek*, de konkrétan a fenntartó vonatkozásában is. Ezen túlmenően pedig tanítványaikkal elégedetlenek, mind a szellemi érdeklődésükkel és szorgalmukkal, mind pedig a fegyelmezettégükkel. Jóval elégedettebbek kollégáikkal, a tantestületi szellemmel és a szülőkkel való kapcsolatukkal.

Faktorelemzéssel itt is sikerült jellegzetes vélemény típusokat elkülönítenünk: az alapvetően a társadalmi környezettel elégedetlenek; az alapvetően a tanulókkal és a szülőkkel elégedetlenek; illetve az alapvetően a tantestülettel elégedetlenek típusait. Földrajzi megközelítésben jellegzetes eltérést találtunk a társadalmi környezet értékelésével kapcsolatban mind a településtípusok, mind a földrajzi régiók vonatkozásában. Az elégedetlenek aránya jórészt a település státusával fordított arányban nő (főváros: 59,4 %; megyei jogú város: 75,6 %; egyéb város: 74,2 %; falu: 78,6 %). A régiók között ismét a főváros emelkedik ki az ott tanítók "elégedettségével", míg a legelégedetlenebbnek az észak-magyarországi, az észak- és a dél-dunántúli tanárok mutatkoznak (79,5; 78,1; 78,6 %). Nyilvánvaló, hogy a nagy jövedelmi különbségekkel nem rendelkező tanárság e tekintetben azért is mutatkozik megosztottnak, mert más és más a viszonyítási alapjuk az ország különböző fejlettségű és gazdagságú régióiban. A tanulókkal és szüleikkel elégedetlenkedők

aránya iskolatípus szerint mutat jellegzetes eltérést: a gimnáziumban és a szakképző iskolákban vannak többen, míg a kollégákkal való elégedetlenség inkább az idősebbeket és a kisebbségben lévő férfiakat jellemzi.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy mi foglalkoztatja ma leginkább a tanárokat, miről beszélgetnek a tantestületben.

Miről beszélgetnek a tantestületek?

A tantestületben szóba kerül	Átlagos osztályzat (1-5)				
	Összes	Főváros	Megyei jogú város	Egyéb város	Község
Gyerekek tanulmányi előmenetele	4,45	4,38	4,38	4,42	4,54
Tanulók magatartásának romlása	4,23	4	4,1	4,28	4,37
Pénzügyi helyzet	4,21	4,16	4,11	4,29	4,23
Megélhetési kérdések	4,2	4,04	4,19	4,23	4,19
Iskola jövője	4,17	4,17	4,1	4,22	4,15
Munkahelyi körülmények	3,95	3,85	3,86	4,04	3,95
Pedagógiai programok és a helyi tantervek	3,84	3,83	3,79	3,85	3,86
Tankönyvek	3,82	3,69	3,66	3,88	3,93
Taneszközökkel való ellátás	3,55	3,42	3,41	3,62	3,65
Fenntartóval való kapcsolat	3,46	3,2	3,13	3,65	3,67
Szakmai ellenőrzés eredményei	3,19	3,29	3,12	3,23	3,16
Vezetés problémái	3,12	2,99	2,91	3,29	3,13
Kollégák személyes ügyei	3,1	3,02	2,99	3,18	3,16

A faktorelemzés itt a következő tantestületi típusokat mutatta ki: a *főként szakmai témákról*; az *iskola és a külső környezet* problémáiról; az *iskola belső ügyeiről*; illetve a *tanulókról* beszélgetőket. Az iskolatípusok szerinti eltérések leginkább azt mutatják, hogy az általános iskolai tantestületek többet beszélnek (mindenről szignifikánsan "gyakrabban" beszélgetnek, mint a középiskolákban). Településtípusok között csak a tanulókról való tantestületi eszmecserékben mutatható ki jellegzetes eltérés: minél kisebb a település, annál többet beszélgetnek a tanulókról (feltehetőleg annál személyesebb a kapcsolat a tanárok és tanulók között). A tanulókról gyakran beszélgetők aránya a fővárosban 58,8 %, a megyei városokban 65,6; az egyéb városokban 72,0; a falvakban pedig 76,4 %.

A tanárok értékírányultságának még egy sajátos területét vizsgáltuk: a *valláshoz* való viszonyukat. Azt találtuk, hogy ez alapvetően a tanárok életkorával, valamint az iskola

földrajzi régiójával van jellegzetes összefüggésben. A középkorúak – az 1947 és 1968 között születettek között – az átlagosnál magasabb a magukat nem vallásosnak vallók aránya, míg a náluk fiatalabbak, illetve idősebbek kevésbé szívesen állítják magukról azt, hogy nem vallásosak. Ez az eredmény, a történeti meghatározottságok ismeretében, nem tűnik meglepőnek. Annál meglepőbb összefüggésre világított viszont rá a "földrajzi tényezők" vizsgálata. Míg az iskolák településtípusa szerint nem mutatkozott szignifikáns különbség a tanárok között a valláshoz való viszony kérdésében, az iskolák földrajzi régiója alapján igen. A régiók három csoportját különböztethetjük meg: a vallástalanok aránya kiugróan magas a Dél-Alföldön, magas a fővárosban, a kelet-magyarországi, illetve dél-dunántúli régióban, míg Pest megyében, Észak-Magyarországon és Észak-Dunántúlon több a magát valamilyen módon vallásosnak valló tanár. Hogy a valláshoz való viszonyulás "hozott" érték, azt az mutatja, hogy az erre adott kérdések megoszlása a születési hely régiója szerint is pontosan ezt az "észak-déli" megosztottságot mutatják (a főváros ettől eltérő viselkedésével együtt).

A tanárok viszonya a valláshoz és az iskola földrajzi régiója, N (%)

Földrajzi régió	Valláshoz fűződő viszony				
	"Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem"	"Vallásos vagyok, a magam módján"	"Nem vagyok vallásos"	Egyéb	Összes
Budapest	35 (9,4)	170 (45,6)	159 (42,6)	9 (2,4)	373 (15,8)
Pest megye	36 (17,8)	104 (51,5)	60 (29,7)	2 (1,0)	202 (8,6)
Észak-Magyarország	25 (8,6)	176 (60,3)	90 (30,8)	1 (0,3)	292 (12,4)
Észak-Dunántúl	49 (13,4)	185 (50,7)	130 (35,6)	1 (0,3)	365 (15,5)
Dél-Dunántúl	38 (8,7)	214 (49,0)	171 (39,1)	14 (3,2)	437 (18,5)
Kelet-Magyarország	30 (9,9)	146 (48,3)	120 (39,7)	6 (2,0)	302 (12,8)
Dél-Alföld	28 (7,2)	158 (40,5)	202 (51,8)	2 (0,5)	390 (16,5)
Összesen	241 (10,2)	1153 (48,8)	932 (39,5)	35 (1,5)	2361 (100)

Összegzés helyett

Mint a bevezetőben említettem, kutatásunk célja nem a tanári szakma munka- és életkörülményeiben mutatkozó földrajzi különbözőségek feltárása volt. Dolgozatomban csupán azt szerettem volna bemutatni, hogy a magyar iskolarendszer (és az abban tanítók) vizsgálatában gyümölcsöző és – megítélésem szerint egyre kevésbé megkerülhető – a területi szempontok, meghatározottságok figyelembe vétele. Az elemzés csak néhány szálát emelte ki a rendkívül szerteágazó adatoknak: a bemutatott földrajzi összefüggések korántsem merítik ki az adatbázis teljes földrajzi szempontú elemzésének lehetőségeit. Másrészt, amint arra néhány esetben az elemzés során is utaltam, a látszólagos földrajzi meghatározottságok mögött igen gyakran más tényezők erősebb hatása rejtőzik. A mai magyar iskolarendszerben számos dimenzió (életkori, végzettségi, származási, nemek szerinti, gondolkodás- és meggyőződésbeli, vagyoni helyzet szerinti stb. különbségek) mentén jellegzetesen elkülöníthető tanári csoportok dolgoznak. A földrajzi szempontok köré szervezett elemzés nem kívánja azt

sugallni, hogy ez lenne ma a legfőbb rétegeképző szempont, csupán jelzi, hogy bizonyíthatóan vannak ilyen típusú különbségek is.

Végezetül egy fontosnak tűnő összefüggésre szeretném felhívni az olvasó figyelmét: arra, hogy a tanári szakmán belül fellelhető kisebb-nagyobb különbségek mellett a szakmai kérdésekkel, vélekedésekkel kapcsolatban korántsem bukkantunk lényegi és jelentős különbségekre. Ha zárójelbe tesszük azt a – remélhetőleg hamis – feltételezést, hogy kérdéseink és a vizsgálati módszerek nem alkalmasak mélyebb véleménykülönbségek feltárására, akkor talán megfogalmazhatjuk azt a benyomásunkat, hogy a sok szempontból igen eltérő szakmai csoportok vélekedéseiben működik valamiféle, lényegében közös szakmai értékrend, *van valamiféle "közös tanári ethosz"*.

NAGY MÁRIA

A következőkben a tanárok átfogó elnevezést használom a közoktatás különböző iskolafokozatain és iskolatípusaiban tanítókra, ebben az elnevezésben a később részletesen bemutatandó, különböző végzettséggel rendelkezők benne értendők.

A település típusainak kategóriái a következők voltak: főváros, megyei jogú város, egyéb város, község. A régiók a következő megyéket fedik: Észak-Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád; Észak-Dunántúl: Komárom, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Vas; Dél-Dunántúl: Somogy, Tolna, Zala, Baranya; Kelet-Magyarország: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar; Dél-Alföld: Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Bács-Kiskun, Csongrád.

A minta kialakítását az OKI Informatikai Központja végezte. Segítségüket és a folyamatos konzultáció lehetőségét ez úton is köszönöm.

Az 1996/97-es tanévben a közoktatásban dolgozó pedagógusok létszáma (az óvodákban és a gyógy-pedagógiai intézményekben dolgozók nélkül): 123284 volt. Oktatásstatisztikai adatok, 1996-97. tanév - előzetes adatok. Ksh, Budapest, 1997.

Guy Neave: *The Teaching Nation. Prospects for teachers in the European Community* című könyvében (Pergamon, 1992.) például általában két szakmai testületről (corps) beszél, de az egyes országok tanárságának bemutatásakor időnként többet is megnevez.

Ami a munkahelyeket illeti, a megkérdezett tanárok 27,8%-ának (667) máig csupán egyetlen munkahelye volt, 29,8%-uknak (716) kettő, 20%-nak (479) három, 22,5%-nak (537) pedig háromnál is több. A munka-helyek száma nem mutat szignifikáns összefüggést semmiféle földrajzi változónkkal.

Ezt a kérdésünket egyébként egy nemzetközi összehasonlító vizsgálatból kölcsönöztük (P. broadfoot et al.: *What Professional Responsibility Means To Teachers*. *British Journal of Sociology of Education*. Vo. 9. No. 3. 1988. pp. 247-263.) A minta (az angol és a francia tanári minta csak az alsófokon tanító tanárookra terjedt ki) és a vizsgálati módszerek eltérései ellenére (a nemzetközi vizsgálat interjú, nyitott kérdéseivel szemben mi kérdőíves módszerrel és zárt kérdésekkel dolgoztunk) néhány kiugró különbséget érdemes megemlíteni. A magyar tanárok választásaiban előkelő helyen szereplő erkölcsi nevelés például az angol tanárok választásában a 15 helyből a kilencediken, a franciáknál pedig a tizediken szerepel. A

magyar válaszokban utolsó helyet elfoglaló, a "testi fejlődés segítése" megnevezésű feladat viszont az angol tanároknál a hatodik, és még a franciáknál is a tizedik helyet foglalja el. Meglehetősen egyetértés van azonban mindhárom nemzet tanárai között abban, hogy az állampolgári nevelésnek, a művészeti nevelésnek és a szabadidős tevékenységeknek az iskola feladatai között igen alacsony jelentőséget tulajdonítanak